

ИВ. ВИРГАН

Н Е Д А Л Е К О К О Р Д О Н...

СТОЯТЬ холода і дрижать бори,
Б'ються шляхи в лихоманці боліт...
Та тремтять заведені трактори
В чеканні на виїзд,
немов на плавбу кораблі.

— Сідай!
І сидять батареїці — один в один.
Плазуни тракторів —
Впинаються в ґрунт відразу тут,
Хай ламає драговина дорогам хребти
І ліси обступають весь азимут.
Треба їхати в безпуття,
в мороз, і в спеку —
Умови нехай розтрощить треніровка:
Недалеко кордон,

Що підсонням, безпуттям знехтує
й знехтує часом року.
І тому то в морози, в сніги, в негоду
Бездоріжжям ми сотні кілометрів робимо,
Де кожний терплячість

і вміння і спроби
Бере, як „запас недоторканий“ для походу
Ми прийшли з будівництва фронтів
Із республіки всіх і довжин, і широт —
В механічний зенітний артдив,
На почесний військовий фронт.
І ми мусимо бути здорові й сильні,
Як ні одне військо в історії,
Щоб республіка наша, молода і єдина,
Наливалась незламним здоров'ям.

Тактичне завдання —
прикрити війська
На марші від умовних ворожих літаків.

Обстановка така-то,
загроза така
Райони позицій і строки — такі.
— Єсть!
І ідуть трактори під гармат вагою
Болотами, заметами, інколи бруком.
Та ми всюди готові стати до бою
Лиш комбатар підійме руку.
І гармати ідуть під доріг тягарем,
Вгрузають по самі вісі...
Сказать би, хай його чорт забере
Це саме гниле Полісся.
Та не скаже ніхто так,

бо зна досконально,
Що Полісся в минулім багаторічнім —
Ліс і болото не тільки буквально,
А навіть метафорично.
До речі — вже бездоріжжю

приходить край,
Драговина гранітом давиться —
Іде Автодор по республіці рад,
По закутках зводяться станції.
Лежать над шляхами гори каміння —
Вже брусья в багнища стали.
Схиляють столітні дуби коліна —
Кілометровими лягти мостами.
І беруть трактори максимальну швидкість.
Болота й літаки, тремтять!
Привіт трактористам,

слава моторам.
ХТЗ, Сталінграду привіт.

.....
Трактор теплий, як тіло людини
після швидкої ходи...
За це його любимо, що йтиме
Невідмовно він, хоч куди.
Я не знав ще ніколи захоплення схожого
й це не просто недуга на „нерви“.

— Полісянко, привіт!
Що з вікна придорожного
Махаєш на наші маневри?
Я, між іншим, хотів би
гукнуть мимолітній,
Що хороша вона і люблю її я,
Що наводчиком я в батареї зенітній
І робить своє діло умію.

Та тут не скажу цього нікому я —
Я бієць!

— Одстань, полісянко!

... ..
— Привал.

[мороз.

Та напружується гармонія
І неначе мотор її завантажують танки.
Й знов морозу немає, немає зими.
Бездоріжжя у розпач не кине.
Виїзд ударний, країно, візьми.
Будуйся, рости спокійно.

=====
Позиція.

— Стій!

— До бою!

Робота, як вихор — хвилино, стій!

І дані стрільби

пробігають мов рій за роєм...

І зеніток цівки

в небі плавають наче в плінності.

— Перша готов!..

в панорамі літак

Корчиться — вийти не в змозі,

Коли б не наш, а ворожий то так

І розсипався б десь на землі морозній.

Бо в роботі ми точні, як тиша, уважні.

Ніхто зайвого руху

і зайвого слова із губ не кинь!

І що нам комбатар накаже, —

Для нас це наказ республіки.

І не рухнулись би армії білі вперед.

І падав би їхній прапор скрізь —

Пішла б революція в кругосвітній рейд,

Щоб дихав всіма легенями землі соціалізм.

... ..
Стоять холода і бори на обрії.

Стоять, немов військ стіна.

Вертаєм назад...

Знов за тактику, за теорію —

Наповзає війна!

Щож, коли війна — так війна.

Кожну мить око небом ходе хай!

Землі не дамо ворогам і ступня,

Повітря не дамо й для подиха!

ПЕТРО РЕЗНІКОВ

Ш А Х Т А К Л И Ч Е

РОЗДІЛ ТРЕТІЙ *

1

ДВА дні сіялася мжичка, а сивий, їдкий туман, обволікаючи верхів'я тополів та верб, наповнював кручі, долини та вибалки. Калюжі брудної, з сміттям і гноєм, води заливали ямки, низини, й робили слизькими вулиці та дороги; переливаючись вузькими струмочками, дзюрчали до річки.

Два дні, відірвані від польової роботи, м'яли матірку, микали плоскінь, шили, майстрували й мазали в хатах іванівці. І лише третього дня прояснилось. Враз скопилось сонце. Все ожило, заворушилось, а по обіді, заснувавши повітря тонким павутинням, земля запарувала.

Ще вночі, заколисані піснею бурхливого вітру, всі спали спокійно. Але ранком, коли сонце підбилось під снідання, хрест-нахрест від Яблунового ставу до Брусівки, вдовж Зеленої аж до Білоштанівки пострілом пролетіла тривожна й несподівана звістка:

— Карась сина зарубав... Кирюху...

— Що це? М-ху... — задумався Максим Йосипович, коли й собі почув. — Чи не черговий це куркульський вибрик? Дивно! — І пішов до Зарудя.

А звістка, вихрем піднявшись догори, перелетіла городи, садки й левади, шрапнеллю розсипалась по хатах:

— Сина зарубав... Карась...

— Брехня! — Заперечив Прокіп Крутько, зустрівшись з юрбою селян. — Брехня, значиться. Мимо йшов, бачив. З двору вигнав — і все. Вертайтесь, говорю, неправильно!

Натовп зупинився... Гилка, який біг попереду всіх, широко ступаючи, недовірливо вибаранчив очі. Решта переглянулася. Євген Руденко, підійшовши ближче, запитав:

— А чого ж скрізь говорять?

* Продовження. Початок див. „Молодняк“ № 5-6.

— Чудак ти, Женько! — сміявся Прокіп. — Людям що? Тільки дай, значить, — з мухи слона зроблять. — Але в цей же час моргнув: — Тут, значить, пойнятіє треба мати! Пішли до Зарудя!

— А я біжу — довідаюсь, — рушив з місця Гилка. — Пішли!

... Біля карасевого двору, утворивши чимале коло, в середині, якого мовчазний стояв Кирюха, вже товпилися люди. Старий Карась, пригладжуючи патлате волосся, сидів на билці ганку й кричав:

— Безвірник! Батька на камсамолію проміняв! Не дозволю!... Ногою не дозволю ступити в мій двір!

„Передражнюючи його, бігали діти, реготали, вигукували. Поверх голів пролетіла сорока, крякнула й, сівши на дах карасевої хати, глянула на вулицю. Потім, ніби прислухаючись до гомону жінок, знову перелетіла й зникла в левадах.

2

Зарудь з Максимом Йосиповичем Крутьком, Євгеном Руденком і Зіною Барвінок, розмістившись навколо столу, мізкували, складаючи сталий список бригади, щоб найближчим часом подати на затвердження управі колгоспу.

Але сьогоднішня подія карасевої сім'ї не менш турбувала кожного з присутніх. Всім відомо (крім, хіба, Зарудя), а особливо про це добре знають Руденко й Зіна, що Кирюха не тільки до комсомолу ставиться неприхильно, а навіть до колбуду рідко коли заходить.

— Так в чому ж річ? — виникало запитання.

І вони залишали читати список, переглядалися, шукаючи відповіді. Але згодом знову прислухались до кожного прочитаного Зіною прізвища, зупинялись, обмірковували. Кожного цікавила найдрібніша риса того чи того колгоспника, що дав згоду їхати до шахти. Це починало дивувати Руденка.

— Я не погоджуюся з такою настановою, — запротестував він. — І справді! — розвів Євген руками. — Чого ми так придираємося до кожного. В Донбасі прорив, робітників не вистачає... А ми тут розкидаємося людьми. Більш поїде — краще? Швидше вугільний борг повернемо країни.

— І неправильно! — з переконливим поглядом заперечив Крутько. — І неправильно тому, що в тебе пойнятія про шахту немає.

— А... Звідкіля у вас воно, — незадоволено махнув рукою Руденко. Я хоч у газетах більш читав. А ви...

— Стоп! — Підвівся Крутько. — Стоп, говорю! В газетах, кажеш? Сгодні! А Денікінців, Махна — тобі доводилось ганяти з Донбасу? Ні-і. То-то воно й є! Молодий ще ти, Женьку, а тому, значить, й горіш здря. Молодий, говорю. А Прокіп Крутько, коли ти ще під стіл пішки ходив, вісім разів на Горлівку наступав. В Донбасі, значить. Революцію боронив. А тепер скажи, хто більше знає. — І він сівши на лаву, додав: — Я погоджуюся з Миколою Петровичем. Шахта, вугілля зараз — це все рівно, що фронт. Гарні бійці —

перемога за революцією. Он що, Женько. Тут теж, значиться, поняття треба мати.

— Вірно, товаришу Крутько. — підтримала Зіна. — Донбас — це серце країни.

— Ото-то воно й є, Женько, — додав Максим Йосипович. — А щоб ліквідувати прорив, людей треба гарних, роботящих, а не ледарів, що позіхаючи дивляться з ганку, як працюють колгоспники на полі.

— Ударників треба. Розумієш, Женько?

Зарудь мовчав. Наче перевіряючи щирість висловів Затоки, Крутька й Зіни, провів очима: на Руденкові зупинився. І саме сьогодні Євген вперше побачив у Зарудеві величезну міць, силу і твердість. По його голеному, з чорними вусами, обличчю п'ялися ярочки, а зморщене чоло нагадувало штучно зроблену з паперу гармонійку.

— Кажи вже... Не мучай, — видавив Руденко.

— Скажу — захоплено відповів Зарудь і підвівся з місця. — Женько!... Товаришу Крутько!... Дайте!... Руки ваші дайте!

— Фу... ти... — віддихався Прокіп. — А я думав, що ти не це... скажеш. — І подав праву руку.

Зарудь, затиснувши, продовжував:

— Зіно. Коли ти такою стала? Товариші! Та ми утворимо таку бригаду, що тисячами тонн даватиме країні вугілля. Товаришу Затоко, — звернувся він до Максима Йосиповича. — А ви ж чого мовчите?

Затока коротко відповів:

— Я першим полізу до шахти. Тільки, щоб гарних... бригаду гарну.

— Утворимо! А ти, Руденко — неправий.

— Не треба? — десятирічним хлоп'ям дивився Євген. — Не треба, й чорт з ними — нехай сидять.

— Зажди! Неправильно, значиться! — Знизав плечима Крутько. — Що це ти, Женько?

— Тричі, десять разів невірно, — продовжував Зарудь. — Не вік же мусять бути ледарі. Виховувати треба, до праці привчати в колгоспі... І привчати так, щоб праця для кожного стала за честь, героїство і відвагу. А потім передати до соціалістичної промисловости. Розумієте? Допомогти шахтам виховати армію робітництва. Колгосп повинен виділити кращу частину своїх членів, а не ледарів. — Потім він поторсав ще Руденка за плечі, додав: — Я розумію тебе. Серце молоде, горить з завзяттям. Таких і треба Донбасові! На таких чекає шахта, кличуть гудки! Читай, Зіно! Читай, щоб ще раз перевірити.

І вони знову замовкли.

Зіна, розгорнувши аркуш паперу й роблячи на кожному привіщі невеличку зупинку, почала читати. А решта, боячись прогавити хоч будь-яке слово, затаївши подих, слухали. Маленьке підозріння — і вони зупинялись, перевіряли, обмірковували.

Другого ж дня, щоб потім не було запарки, Зарудь заздалегідь починав готуватись до від'їзду. Купив у кооперативі два ящики, сам з дошок збив один і, наспівуючи шахтарську пісеньку, складав різні речі.

Недалеко від печі, нагрівши два казани окропу, прала білизну Санька. Вона час-від-часу поглядала на чоловіка, зідхала, м'ялась, намагаючись щось сказати, але не наважувалась.

— Глянь, Саню, на красоту! — поторгавши ящиком, казав Зарудь. А поставивши його насторч, жартував: — о, Саню, комоди! Ні снігу, ні дощу не бояться.

Санька розігнула спину, але не витягаючи з ночов рук, похитала головою:

— Ох, Миколо, Миколо! Чує моя душа лихо, чує...

— А ти скажи, нехай вона не бреше.

— Як то?..

— А звичайнісінько. Не вір — і крапка. — І підійшовши до дружини, Зарудь пояснював: — душа Саню — дірочка з бублика. Бублик з'їв і дірочки немає. Їрунда це все! Аби серцем здоровий був. О, це інша річ!

По тому він взяв Саньку за плечі, посміхнувся, торгавши, потім притиснувши її голову до своїх грудей, довго, наче пригадуючи давио минуле, дивився в її чисті очі.

...Ще колись, до революції, на північному кінці Брусівки, на белебні, де зі всіх кінців свистить узимку вітер, наче зісланий злочинець, жив Санчин батько. Хто тільки не знав кривобокої з надірваним передом хати. А двір? Заїзд, та й годі. Хто не йде — напрямидь. А худоба причілок обчухувала. До війни конячку мали. Таке шкапеня! Три чисниці до смерті. Гризакі на задніх ногах, а триву чухачка ніби серпом обігнала.

Коли розпочалась війна, — погнали батька „царя й батьківщину“ боронити. Плакала мати, лебідкою побивалась, а за півроку й коняки позбулась. Не спромоглась утримати, за безцінок на убій продала.

— Не журіться! — радіючи, заспокоював батько, коли після лютневої революції повернувся додому. — Тепер наша влада, народня — допоможе.

Та не довелося діждатись омріяної допомоги. Сім місяців жив обіцянками, з дня на день, з години на годину чекав від тимчасового уряду, а на вісьмий, кінець-кінцем, увірвався терпець.

І пішов...

Пішов навпростець. Густими лісами, через гори, степами й долинами; міцно тримаючи в руках рушницю, кинувся в бій. Пішов і не повернувся...

А згодом страшною пожежею насувався голод... Ніби пересохла вільхова дошка, тріскалась земля до безкраю виснажена...

Біліли обірвані стовбури липи... Горіли просіки... просяним стеблом пахло з вітряків... а цілі рогозяні озера знищувались в один день, годину. Опухла, померла з голоду мати...

О, не забути Саньці тих днів!

Залишилось їх двійко сиріт: вона й менша сестричка — Галькою звали. І з того часу побрели вони по людях. Гальку кам'янобрідський торговець замість дитини взяв. Санька ж до Карася пішла в найми...

Зарудь, не зводячи очей, ще довго мовчки дивився, а потім не зчувся, як його губи приторкнулись до Санчиних вуст, так, як тоді, сидючи біля Карасевого двору, поцілував.

— Пусти!... — Промовила Санька. — Пусти, бо вже нерано, а ще до криниці йти. Пусти...

4

Джорчить в левадах веселий струмочок, невеличкими ставочками збирається. Обігнувся навколо груші й зупинився, а біля нього нахилившись, полоще білизну Ганна Чумачка. Покаламуть воду й знову чекає, доки встоїться, Бабенчиху слухає.

— Мобілізують, чули? — взявшись за бороду, підперши великим пальцем щоку, каже Бабенчиха. — І вашого, кажуть, теж. Костя вашого...

— Ой, матінко рідна! Куди?

— До шахти, — витягуючи до Чумачки шию, відповіла Бабенчиха. А потім, ніби жалкуючи, додала: — загине хлопець! Право, сестричко, загине! А там же моя рідна... казати страшно. Кажуть, що смерть так і висить над головою. Всі люди повтікали. Одні лише комуністи залишилися... Жах який!

Чумачка перелякано вдарила руками об поли. Було помітно, як вона відразу зблідла. Допитувала:

— А хто ж це воно? Як?

— А цей же, — кивнула вона в бік зарудевої хати, — камуніст, сусіда наш. Нарочито, рідненька, приїхав. Чутка йде, що із колгоспу всіх заберуть. А майно камуністам... — і вона знову захитала головою. — Око-хо-хо!.. Пресвята богородице ти наша! До чого воно йде!

— До соціалізму, значиться. Доброго здоров'я! — Порівнявся Крутько. — Пойнятіє треба мати, значиться, куди ідемо. Та... вам що? — І пройшов мимо.

Бабенчиха, ніби прикусивши язика, нагнулась до струмочку, а коли Крутько зник за вербами, попереджала:

— Не кажіть, сестро, від кого й чули. Хай їм!.. — І помітивши, що стежкою з білизною на плечах ішла Санька, відказала: — іде. Жіночка його... камуніста.

...Біля дуплястої верби — криниця. А з неї вода чиста хлюпоще. Катря, порушивши спокій, всунула відро і, ніби задивившись на свою вроду, застигла нерухома.

З того часу, як виїхав з села Стюпка — лічені дні. Але й протягом них здавалось все передумала Катря. І що не день, то ланцюжок думок збільшувався, грізнішав. Останніми днями з її голови на мить не сходила „історія“ Андрія Смілого з Приською. Доки жив у селі — й кохалися, а коли влаштувався до залізниці за кондуктора — забув, покинув.

„Що коли й Стюпка?... Стюпка другу покохає, забуде“?

— Здрастуй, Катре! — проходячи, привіталась Санька.

Стрепенулась.

— Здрастуйте!...

— Що з тобою? Чого така невесела?

Катря, витягши відро, було зібралась відповісти, але в той же час, ніби їй хто затиснув горло, зідхнула, вхопила друге відро, й, розігнавши листя, черпнула води. Потім поклала на плечі коромисло, пригнулась, щоб повісити відра. А вийшовши на стежку, ледве переступаючи ногами, попрямувала низом додому.

5

Вечоріло. Євген Руденко, зібравшись іти на засідання управи колгоспу, вийшов на ганок і, провівши очима по розкиданих рілях, зупинився на Широкому шляху.

Поблизу Іванівки, з ранцем на плечах ішов перехожий. Згодом він повернув поза вітряками, до найближчих городів і зник у левадах.

— Напевно хтось приїхав, — подумав Руденко, рушаючи до колгоспу.

Саме в цей час, голова колгоспу Андрющенко та секретар місцевого партосередку Крига, готувались до засідання. Замкнувшись в окрему невеличку кімнату колишнього попівського будинку, вони накреслювали порядок денний, а голівне переглядали список особистого складу членів, щоб вибрати кандидатури до шахти.

— Дивися, щоб і жодного баласту не залишилося, — ніби в чистій воді бруд виловлював Крига окремі прізвиська зі списку. — Садька записав?

— Уже!

— А як з Гойдаєм?

— А чорти його батька знають! — вилаявся Андрющенко. — Він не то колгоспник, не то індус.

— Пиши! Менше всякої швалі в селі буде.

...Коли до управи зайшов Євген, — в приміщенні вже було чимало людей. На довгій з новими ніжками лаві, що стояла під вікнами, сиділи Крутько Прокіп, Швець і дехто з членів управи. Колгоспники розмістились хто де: одні на стільцях, інші — на підвіконнях. Біля столу ж, за яким сидів Андрющенко, знервовані стояли Зарудь, Зіна та Максим Йосипович. Між них завзято точилися дебати. Привітавшись, Євген відразу помітив, що сталась якась неприємність. Осінніми хмарами насупились Зарудеві брови, обличчя щохвилини мінилось, а в голосі почувалась не то грубість, не то схвильованість. Коли ж Руденко глянув на Максима Йосипо-

вича, — ще більше здивувався. Затока стояв мовчазний, ніби приголомшений.

— В чому справа? — підсовуючи стільця, запитав Руденко.

Зарудь поволі повернув обличчя.

— Чого ж мовчите?

— Спитай у нього, — показав Зарудь на Андрюшенка. — Нехай він скаже.

— Що трапилось?

Андрюшенко, перекосивши обличчя, випустив крізь губи дим, і почав шарудіти папером.

— Зіно! — Не діждавшись від Андрюшенка відповіді, звернувся Руденко до Барвінок. — Кажи?

— Людей не пускають.

— Неправда! — Гримнув голова колгоспу. — Це що? — І він підсунув складений з Кригою список. — Що це?

— Ледарі!

— Брехня! Не маєш права наклеп робити!

— А вам, товаришу Андрюшенко, хто дав право нехтувати вказівки партії? — вчепився Зарудь. — Хто, питаю?

— Їм що? Ледарів треба позбутись. А вугілля... це їх не обходить.

Андрюшенко шльопнув обгорткою.

— Не сам же складав! З партосередком погоджено!

— Опортунізм! — Доводила Зіна. — Гарний осередок!..

В цей час на дверях з'явився Крига. Поглянувши з-під чола на Барвінок, яка так само помітила його, сказав:

— Прошу, товаришко, не заїжджати дуже далеко!

— А як же це, Криго? — підійшов до нього Руденко.

— Коли вам доручить партія керувати колгоспом, — розпоряджайтесь як вам завгодно. А зараз — я маю довір'я.

— І неправильно, значиться...

— Що?

— Кажу розпочинати засідання вже час... Люди розійдуться, — сказав Крутько.

— Хто потрібний, — не піде.

— Піде чи ні, а вже час! Я так само пропоную розпочинати, — підтримав Крутька Зарудь. — Він все ж не губив надії, що їхній список управа затвердить.

6

Інформацію про відхідництво колгоспників робив сам Андрюшенко, якого Крига на кожній тезі доповнював репліками. Те, що він красномовно „розписував“, не мало нічого спільного з Миколіними настановами. Але Андрюшенко кожне сказане слово так уперто підкреслював, що в деякій частині присутніх справді склалось враження про нього, як господарника, який може дбати про колгосп. Декілька разів повторюючи: „ми мусимо затвердити погоджений з осередком список“, він пронизливо, наче перевіряючи

прихильність решти членів управи, дивився. Коли ж закінчив, звернувся з запитанням:

— Хто що має?

— Давай мені,—першим забрав слово Крига.— Я не збираюсь повторювати того, що сказав товариш Андрющенко, бо його доповідь не розходиться з думками осередку. Я лише хочу долати, що всіляка спроба зірвати установку осередку буде бита так, як партія розбила контрреволюційний троцькізм і правих опортуністів.

— Що за погрози, товаришу Крига?—схопився Зарудь.—Я категорично протестую.

— Да-а-а...—Промимрив Крига.— Вам,—тикнув він великим пальцем на Миколу,—надається право обурюватись. Так, так! Але!...—grimнув.—Зривати лінію осередку не дозволю! Не-дозво-лю!...—підкреслюючи переказав секретар.

Євген, який весь час нервово ламав собі пальці, вибухнув:

— А коли ця лінія невірна?

— Опортунізмом пахне!—додала Зіна.

— Що-о? Опортунізмом?—вибаранчив очі Крига.— Як смієш партію обвинувачувати? Хто керує: партія — комсомолом, чи комсомол — партією?

— Воно, конешно...—підвівся Прокіп Крутько.— Але чого кричати? Я скажу, що в нас на фронті теж, значиться, був такий випадок. Наступать,—говоримо. А командир наш—проти. Розпорядження,—кричить,—Реввійськади порушуєте. Не дозволю! А ми його значиться, за шиворот та на виворот. А коли вивернули—зрадник...Проти революції гад ішов,—підвищував голос Крутько.—Револуцію продавав. Та як же, значиться, мовчати?

По цьому всі замовкли. Андрющенко перегортав в столі папери. Крига записував до блокноту ще три „ненадійних і підозрілих“ особи. Проти Зіниного прізвища зробив примітку: „Дочка службовця, не наша“.

Затока—сьогодні чомусь мовчазний.—стояв біля вікна й ніби запертий у залізну клітку хижак, замріяно вдивлявся у невідому далечинь блакиті.

Зарудь же тим часом переглядав постанову ЦК партії про відхи́дництво. Потім попрохав слова.

— Говори,—буркнув Андрющенко.

— Товариші!—розпочав Микола.— Не маю потреби довго говорити, хоч би вже й тому, що кожному з вас відомо, яке значіння для соціалізму має вугілля...

— Конешно!

— Державі вугілля дай, а не балачок!

— Але з такими,—продовжував, Микола,— як Андрющенко та Крига, не дамо. Партія чітко визначила, що до соціалістичної промисловости колгоспи мусять відрядити найкращу свою частину. І це більшість колгоспів виконує. А ми що маємо? Нам дають ледарів, п'яниць!

Невірно! — заперечив Крига.

— Правда! Я доведу це! — І він дістав замусолений список. — Хто такий Садько? П'яниця, ледар! Гойдай чого вартий? А Миرونко хто? Та це ж запеклий підкуркульник. А в банді хто був? Миронено! А тепер скажіть: можна з такими ліквідувати прорив щоб дати соціалізму вугілля?

— Вони тобі нароблять! — вигукнув хтось.

— Так нащо ж їх сунете? Їм же уступа не можна довірити. Як це можна назвати? — Що далі — сильніше, настирливіше говорив Зарудь. Він так розійшовся, що всупереч своїй заяві — говорити коротко — говорив довго, складно, доводячи опортуністичну недооцінку організованого відхідництва з боку голови колгоспу і не менше секретаря осередку.

Потім виступали Затока, Руденко, Барвінок.. Але після кожного з них брав собі слово Крига. Точилися дебати. Об'єктом обговорення спочатку були два списки відхідників. Але згодом дебати набрали далеко ширших розмірів. Зарудь та його прихильники починали спрямовувати вогонь на „лінію“ осередку і його керівництво.

Андрющенко ж і Крига вперто відстоювали свою думку, доводячи, що вони ніколи не стануть на той шлях, щоб кращих колгоспників відрядити до шахт. Мало цього: Крига чітко висловився що й жодного активного колгоспника Зарудь не одержить, крім тих, що зазначені в списку.

Час іш в з непомітною швидкістю. Стінний годинник напокав десять вечора, а суперечки не припинялись і щохвилини гострішали. І лише коли дід Охрім, — сторож церковний, — продзвонив одинадцятую, Андрющенко розпочав голосувати.

— Хто за список, погоджений з партосередком, — прошу піднести руки!

— Голосують тільки члени управи, — попередив Крига, і перший підвів руку.

— Раз, два... я третій. Запишіть — три. А хто за пропонування Зарудем? Раз...

— А мене чому не лічиш? — Образившись, вигукнув рудобородий дядько.

— Ну, два! — не заперечував Андрющенко, бачучи, що на його боці більшість? — Отож, проходить перший.

— Злочинство!

— Опортунізм!

— Можеш ти з ними їхати!

— Пішли, товариші! — гукнув Зарудь. — А на вас, — звернувся до Криги та Андрющенка, — ми знайдемо закон. Максиме Йосиповичу, Зіно, пішли!

7

Біля воріт зупинились: кожному непорозуміння. Хтось злодієм шмигнув поза хатою і зник в темряві осінньої ночі.

— Хто такий? — гукнув Руденко. Але відповіді не почув. Замість цього з вигону долетіла журлива пісня, в якій Євген пізнав тремтячий голос Катрі. Згодом мелодію заглушив багатоголосий розгорнистий сміх.

„Сходити?.. Сходити до Катрі?“ — майнули думки в Євгена. Але не встиг піднести голови, як Зарудь, попереджуючи, сказав:

— Завтра ранком — всі до мене!

— Гаразд! — першою відповіла Зіна й звернулась до Руденка: Женько!

— Що таке?

— Боязно самій. Проведи трохи!

— Тільки не далеко.

— Добре!

По цьому вони розійшлися. Зарудь з Максимом Йосиповичем пішли завулком до вигону, Крутько — вдовж вулиці. Руденко з Зіною йшли у протилежний бік.

— Що ж тепер, Женько? — обмірковуючи сьогоднішнє засідання, запитала Зіна. — Як тобі подобається „настановлення“ Криги?

— Безглуздя!

— Мало цього! Мені здається, що від нього гнилятиною тхне.

— І це вірно! — Не заперечував Євген. А пройшовши далі, зупинився. — Ну, бувай! Я пішов. Мені треба в одне місце...

— Не можеш? Ох, гляди, Женько! Знаю! — Сміялась Зіна.

— Що?.. Нічого ти не знаєш.

— Знаю, знаю! Не відмовляйся! Іди вже, іди, — жіргуючи підхопила Зіна.

На справді ж вона не знала, що Євген зібрався іти до Катрі. Затоки і своє підозріння висловила взагалі, але Руденка вже і це дивувало. „Звідкіля знає?“ — думав.

... Біля Бабенкового двору, оповиті темрявою ночі, гуляли дівчата. Одні говорили проміж себе, інші стояли з хлопцями осторонь. Катря, зігнувшись калачиком на лавочці, тихенько співала пісні. Коли Руденко наблизився і присутні на гулянці зустріли — „А-а... Женько! Здоров! Давненько заходив до нас!“, — Катря стрепенулась, обірвала пісню й собі привіталась.

— Якою це ти стежкою так пізно потрапив?

— На засіданні колгоспу був, — відповів Руденко на Катринє дошкульне запитання. А згодом, наче для того, щоб розворушити її серце, додав: — А вийшовши, голос твій почув, дай, думаю, сходжу

— Хіба? Просто до мене?

— А чом би й ні! — заговорив Руденко. — Ходім пройдемось, — запропонував. Але, помітивши Катринє вагання пояснив: — Ходім до твого двору, би я не можу терпіти отої ротатої... Маньки Бабенкової, і перший рушив, підхопивши Катрю під ліву руку.

— А-я-й, Катре! Гляди!.. Повернеться Стьопка, — вигукнув хтось.

— Ходім краще до гурту, — здригнувши говорила Катря. — Ходім!

— Кинь ти всі ті дурниці!

А вже сидячи біля Заточиноного двору, Євген розповів про сьогоднішні події.

— Батько твій теж був — хвалився наприкінці. — Ну а ти, як живеш? Стьопка кажуть поїхав на заробітки?

— Так, — ледве промовила Катря.

— Ех!.. Поганий Стьопка хлопець, коли я до нього придивився. Хвалився? З комсомолу ж його виключили. Шкода мені його! А всьому причина — дурість. З Садьком зв'язався. Нащо він йому?

Катря мовчки схилила голову і по тому важко зідхнула. А в тому зідханні склалась відповідь; — „що мені до того, коли Стьопка був коханий...“.

8

Євген мовчки поглянув на схід. Ніби намальоване коло на блакитному тлі, жовтавою загравою сходив повнолидий місяць. Уламки ж чорних хмар, наче підстерігали, коли він вирине з-за обрію, щоб вхопити до своїх обійм, — поспішили оповити густим серпанком.

Катря пірнула в думки. Євгенові слова, хоч вона й ставилась до них скептично, мали певний вплив. В її уяві Стьопка малювався в найрізноманітніших виглядах. То вона бачила його вродливим, веселим і бадьорим, з висунутим з-під кашкета чубом, то нитиком і боягузом. І, вдивляючись у темряву (їй справді здавалось, що Стьопка стоїть ось тут, біля неї), вона чула, як боляче б'ється їй серце, чула переливання гарячої крові. Але, думаючи про Макушку, їй і вірити не хотілось, що він, якого вона кохає, став таким нікчемним.

„Неправда, — говорило їй нутро. — Не може бути! Стьопка гарний!.. Стьопка... Він же мене кохає...“.

По цьому вона, одвівши погляд, звернулась до Руденка:

— Чого ти задивився туди?

— Хтось іде, — відповів Євген, придивляючись уподовж вулиці, де злодієм, ховаючись попід тинами, човгала чобітьми невідома постать.

Катря схопилась.

— Може хто... Давай зайдемо до двору, доки пройде!

— Пусте! Сиди! Скільки діла!

Постать наближалась. Вже були помітні її рухи, озирання. Проти Бабенкового двору зупинилась. Затопала ногами недопалок і лише по тому підійшла до Катриного двору, придивлячись почала.

— Чого тобі? — озвався Руденко.

— Ти... сволоч! Радий, що виїхав — мерщій сюди!

— Стьопка!.. — впізнавши знайомий голос, кинулась Катря.

— Пус... ти! — з силою відіпхнув Макушка Катрю й розлютованим звірем потнувся до Руденка. Голос йому хрипів, наче в зати-

снутому горлі застрявали слова-недомолвки. Катря чула, як він весь трусився.

— Пусти! — знову відіпхнув він Катрю, коли та повисла на грудях. Відстань, кажу!

— Чого тобі? — спокійно виступив наперед Євген.

— Чекав цього! Чекав доки виїду. Щоб до Катрі!...

— А хоч би і так!

Та не встиг Руденко відповісти, як Макушка лежцатами уп'явся в його шию, цупив за комір, лаявся і намагався звалити на землю.

— Стьопо, Стьопо!.. Облиш... Я... я ж не... Я тебе люблю!... Стьопо! — перелякано лепетала Катря.

— Відстань! — кинув Макушка. — Гад!..

— Пусти, плаксі! — тріпнувся Євген. І тоді почув, як затріщали гудзики, а Стюпка зім'ятим в жмуток ганчір'ям відлетів до хвіртки.

9

Другого дня ранком дві малоштанівські жінки, йдучи на буряки, першими підвели в завулку Зіну Барвінок. Волосся розпатлане, біла з рожевими квіточками кофточка порвана, а на лівій скроні зеленою жабою розпластався синяк, навколо якого заголола червона з домішкою землі кров.

Та ж разом з цим, — особливо, коли пройшов селом до майдану Бабенко, — загаласувала Руденкова мати. Сусідські жінки було взялися переконати, що не буде нічого страшного, коли Євген поїде до шахти. Але вона й слухати не хотіла.

— Чого не було! Дітей забирають!

— А годувати не було їх, — піддаючи вогню єхидничав Карась, коли Руденчиха, почувши про мобілізацію, бігла повз його двір до Зарудя.

— Та я йому клятому голову на черепки поб'ю, а не дам сина! Чи бачив таку сторію! Кумо, Ганно, Кумо! — роздираючись горланила вона до Чумачки. Чуєте? Чи й вашого мобілізовують?

— Кажуть...

— І що воно це за чортовина?

Чумачка, почувши про це раніше, вже встигла переговорити з Костем, який, розповідаючи про потребу мобілізації кращої частини комсомолу на вугільний прорив, зміг довести матері (вона таки справді погодилась), що залякування шахтою — куркульські брехні, — відповіла:

— Кажуть, треба, кумо!

— Та як таки так? — не вгамовувалась Руденчиха. Він же мій син! Годувала! Ні за що в світі не дам! Ходімо до нього!

— А що ж того?

— Як то що?

— А тож!

— Очі в нього вишкрябаю. Отакий злиденний вівчар! Пішли мерщій!

— Я не йду,—розчарувала Ганна Руденчиху. А відходячи казала: до крамниці біжу. Може хоч фунтик цукру роздобуду, щоб спекти Костикові солоденького на дорогу. Бувайте!

Руденчиха, не сказавши більше ані слова, кинулась по вулиці. Дорогою гукнула на Микити Косого матір, Гильчиху. Згодом до них приєднались Кайдашиха з Мокриною Свириденчихою. А потім Настя, Івга, Орина... І вже сусідньою вулицею їх сунула ціла юрба.

... Микола Зарудь, заклопотаний думками, цієї ночі не міг заснути. „Політика“ Криги його до безкраю приголомшила. Він не чекав на це. А тому, схопившись рано, Зарудь не дожидався на товаришів, як вони про це умовились,—мерщій подався до осередку. Дорогою зустрів Руденку, який приєднався до нього, висловивши думку, що вирішення управи треба опротестувати.

— Ми категорично заперечуємо,—заявив Руденко, коли вони утрощай,—він, Зарудь і Крига.—сиділи в кімнаті осередку.

— Це ж викривлення лінії партії! Наймахровіший опортунізм.—Доводив Зарудь.—Треба негайно переглянути це питання. Ти мусиш визнати свою помилку.

— Навпаки!

— Як? — насторожився Євген.

— Помилково буде, коли ми знову поставимо це питання, — пояснюючи, відповів Крига.

— Це не по-партійному.

— Прошу, товаришу Руденку, не вчити вчених.

— Так ти ж проти лінії партії! — нервувався Зарудь.— Ось на, почитай, — підсунув він постанову ЦК про організоване відхідництво.

Крига нашвидку пробіг очима й, відсунувши, промовив:

— Здається, раніше вас читав! А взагалі... Що ці балачки дадуть? Я гадаю, що кожен керівник дбає про свою організацію, і в першу чергу з мене партія вимагатиме за роботу колгоспу. Я повинен забезпечити її.— І він підвівся з місця, запитав.— Все? Я спішу. Нема часу на балачки.

— Невірно! — схопився Зарудь,— Ми соціалізм будуємо, а не кустарництвом займаємось. Ми вимагаємо негайно скликати загальні колгоспні збори, де пропонуємо поставити це питання.

— Зараз працювати треба, а не балаканиною займатися. Пішли!

Розчервонілі, з досадою в грудях, вийшли Зарудь і Руденко з приміщення. Кожному хотілось якнайбільше висловити обурення. але неймовірна біль здавлювала груди й вони мовчали. Так пройшли вулицю. І лише проти завулку Євген озвався:

— Ти іди додому, а я забіжу до комсомольського осередку.

— Добре! Тільки ти ж приходи до мене!

— Обов'язково!

Коли Зарудь повернув до вигону, — гукнуло:

— Миколо Петровичу! Можна вас?

Оглянувся: до нього йшов Кирюша Карась.

— Неправильно, говорю! Брехня! Куркульська, значиться, робота! Розходьтесь! — ніби муром притиснутий жінками до тину, кріпким голосом вигукував Прокіп Крутько.

Але голос його потопав у загальному гармидері, розлітався. Жінки ще з більшою люттю, криком, і лайкою натискували на беззахисного Прокопа, сварились, погрожували Зарудеві.

Вхопившись за груди, Санька ходила по двору, тіпалась, охкала, витираючи хвартуком очі.

— Та перестань хоч ти, — сердито гримнув на Саньку Крутько. — Розпустила, значиться, нюні! А чого? Не фронт же тобі! Замовч! — До жінок знову звернувся: — Граждане!.. Товариші жінки!.. Ще раз говорю: розходьтесь, значиться, по домам! Не вірте Карасям! Революцію хочуть знищити!.. А за що ж боролися проти Денікіна? Кров проливали, говорю, за що? А коли країні вугілля треба... соціалізму... от і...

Але він не договорив. Юрба чимраз збільшувалась. На галас повалили жінки з сусідньої вулиці. Віриньками збігались діти. Сходились мужики. Але вони стояли осторонь і з великим зацікавленням і сміхом спостерігали все це, що діялось біля Зарудевого двору. Незабаром, глянувши через ворота, вийшов Бабенко.

А коли ж почувши все це, вибіг Максим Йосипович і став на захист Крутькові, — натовп буруною морською похитнувся. А Руденчиха, запирхавшись, галасувала:

- Де він? Де той, що мого сина хоче загубити?
- Сюди його!
- До гурту давай!
- Хай дасть відповідь! — слідом за нею лунали голоси.
- Та замовчіть говорю вам! Чого гвалт зняли? Он він іде і дасть відповідь.
- Де? Де він?
- Іде! Іде!
- Он-о! Він самий!

По цьому всі, ніби їх хто механізмом зрушив, в один момент повернули обличчя в той бік, звідки йшов Зарудь.

... Микола, помітивши біля свого двору натовп, прискорив кроки, почувачи щось непевне, попід шкірою йому, наче хтось висипав лантух піску, густо попливли гострі кремінчики й вогнем спалахнуло обличчя...

- Сюди його! — не переставали лунати вигуки.
- В чому справа? — наблизившись, запитав Зарудь.
- А-а!... Не знаєш?!
- А дітей вести на загибель — знаєш?!
- Ти нащо, клята твоя душа, мого Женьку забираєш?

Нащо, га?

Зарудь, зрозумівши небезпеку, грізно вигукнув:

— В чому річ, — питаю?

— Та чого ви на нього дивитесь!

— Бий!

— Сто-оп!.. Не своїм голосом відпихаючи від Зарудя жінок, закричав Прокіп. — Стоп, говорю! Граждане! Що ж це? Проти революції, значиться? За Бабенка?...

— Не тикай, не тикай на Бабенка! Не візьмеш! — огризнувся Мусій Антонович.

— Візьмемо! Революція знищить тебе. Та одступіться! Граждане! Товариші!.. Микола Петрович слово, значиться, говоритиме... Говори, Заруде!

Всі затихли. Зарудь віддихнувся.

— Товариші! — пролунав його голос. — Хто це вас напутив? Хто?

— Не кажи мені цього! Краще скажи, нащо мого Женьку береш?

— Нащо? Скажу! Соціалізм будувати! Вугілля країні рубати. Зрозуміли? Але справа не в цьому! Голівне те, що вас куркулі залякали шахтою. Ось чому ви прийшли!

— Не пустю Женьку!

— І не правильно! Проти соціалізму... Прорив же в Донбасі? А він комсомолець.

— Та яке мені діло до вашого соціалізму, коли Женьки не буде?!

— А мого нащо, хариззяко, тягнеш? — присікалась одна жінка і перша, замахнувшись ціпком, хотіла вдарити Зарудя. Але Крутько загородив їй шлях.

Ціпок тріснув на його плечах.

— Биться? — роз'ярено вигукнув Проків, відштовхнувши жінку так, що та поточилась навznak. Але її підхопила юрба, озвіріло кинувшись на Миколу, Затоку й Крутька.

— А-а!.. Так!..

— Бий його!

— Бий!

— Граждане! Граждане, розійдіться говорю!

Уривками лунав Прокопів кріпкий голос. Та юрба щохвилини ставала грізніша. Крутько неспроможний був перекричати її. Шум, клекіт, лайки...

Вони наповнювали вулицю, підносились догори й вихрем розлітались по всьому селі. Потім все це на час обривалось і його заступали зойки, махання рук і тріск ціпків.

Зарудь не кричав, а заціпивши зуби одбивався. Від одного змаху м'язистих рук, наче груші, відлітали жінки. Але кожен його рух, здавалось, посилював незадоволення. Згодом... сильний удар по голові!.. По цьому він відчув, як ноги почали підкошуватись, втрачали рівновагу, а по правій скроні, застигаючи, котились краплини червоної крові.

— Товариші!.. Крутько! — процідив він.

Прокіп ще з більшою силою кинувся до Зарудя. Але в цей час, переплутаний клубок жінок звалив Миколу з ніг, відштовхнув Крутька й Зарудь почув, як по його спині й голові затупотіли чоботи. Він виплював шматочок крові, зігнувся. А в запамороченій голові пронизала мозок думка:

— Бригаду... Бригаду ж хоч би...

РОЗДІЛ ЧЕТВЕРТИЙ

1

Шумів вітрами кінець вересня місяця. Падало з дерев листя. Воно жовтими метеликами устелювало вогку землю, кружляло навколо хат, повіток; піднімаючись угору летіло за вітром річки падало у воду, легенько гойдаючись, пливло за течією.

На городах чорніли сояшники, гарбузиння. Ніби виряджаючи вересень, щодня частіше торохтіли об залізні дахи дощі, бульбашками здіймалися у калюжах, прогоняли з поля орачів.

Микола Зарудь обережно спустив з ліжка ноги, підвівся, помацьки дістав кінець столу, щоб підтриматись, — підійшов до вікна. Та просидів недовго. Почуваючи нестерпну біль, він схилився на підвіконня. Але й так сидіти не міг: струмок холодного повітря цівкою вдарив з щілини старого, потрухнявілого вікна, примушавши Зарудя сісти осторонь.

До його від'їзду залишилось декілька днів, а справа з організації бригади в такому складі, як вони накреслили, залишалась невіршена. Це непокоїло його, нервувало. Часами приходили в голову думки: зняти пов'язку, пересилити біль і знову взятись до роботи. І він пробував. А коли це не давало позитивних наслідків, — сердився на себе, думав:

„Ех... швидше б!.. Видужати швидше б“...

І після цього в його голові залізним ланцюгом, чіпляючись одне за одне, поставала безліч запитань.

— А... Все це ерунда! — намагався він розігнати думки. — Ерунда! Голова б тільки... швидше! А з цим...

В хату з двома відрами води зайшла Санька. Побачивши Миколу біля вікна, вона ледве встояла на ногах.

— О, матінко! Чого ж ти встав?

— Не лежиться, Саню, — блиснув Зарудь очима. — Термін кінчається, а ми ще нічого не зробили. Це ж... Це ж не по-робочому, Саню!

Ой, матінко! Та чи ти знову розпочинатимеш?

— Я й не кінчав!

— Облиш, прошу тебе! Неприємність!.. Нащо воно?

— Хе-хе-хе! — посміхнувся Зарудь. — Чудна ти! Ха-ха-ха!.. Але в цій посмішці Санька побачила не лише чоловіка, а й сильного товариша, після чого вона, ледве стримуючи губи, щоб і собі не засміятись, промовила:

— Тобі смішки?

— Не плакати ж?

— Та як воно ото люди... Живуть собі мирно.

— Не розумієш, Саню, глибини; суті не розумієш. Ми ж соціалізм будемо. Розумієш? Со-ці-я-лізм. А це не насіння лузкати. Ні-і! Тут без боротьби не обійтись. — По цьому він дістав із кешені тютюн і почав крутити цигарку. Хвилинка мовчанка. А коли дружина взялася переливати в діжечку воду, додав: — Невже ти думаєш, що оце ось, — показав Зарудь на замотану голову, — Руденчиха побила? Ні! А ота юрба, думаєш, з своєї волі привалили до двору? Теж ні! Це ж тільки несвідома фізична сила, яка не поборовши свої вузько-сімейні, материнські і навіть обивательські інтереси, піддалась ворожій агітації й прикрила дійсну суть — ворожу нам клясу: Карасів, Бабенків і їм подібних, що їх диктатура пролетаріату ліквідує. Ось що треба розуміти. А коли ж так, то що ж потвоєму: залишитись переможеним? Схилити голову перед куркулями так, як ми з тобою до революції схилили декілька років? Ні, Саню! За нами перемога! А Карасів, — напружився він, — і нащадків не залишимо. І вугілля країні..., — не договорив Зарудь. Схилився на стіл, вхопився за голову руками, застогнав: — Ех!.. Голова б...

— Лягай бо на ліжку, — підбігла до нього Санька.

— Облиш мене, — прохав Зарудь. — Здається, товариші йдуть. Треба говорити з ними.

2

Ще ранком на колгоспних бурякових плянтаціях, жінка-бригадир розставляла копальниць. Відраховуючи певну кількість рядків для денної норми — одну мірницю, — вона розміщала бригаду так, що комсомолки ставали в різних місцях.

— А Катря нехай біля нас, — попрохала одна дівчина. — Ставай, Катре!

— Добре й так буде, — заперечила бригадир. — Манька біля вас. Де ти?

— Є! — відгукнулась Манька, — Але... Олено Михайлівно! — звернулась вона. — Я висуваю зустрічний! Півтори мірниці беру й викликаю на змагання Катрю Затоку. — І вона, відшукавши очима її, запитала: — погоджуєшся?

— Я приймаю виклик! — оголосила Галька.

— Почекай! Я хочу з Катрею. А ти іншу викликай.

Галька не настоювала. Пробігла по колгоспницях очима; на старій у вовняній хустці жінці зупинилась.

— Тітко Орино! Тітко! — Гукнула. — У двох змагаємось!

— Куди мені... Ти молода... А я... я вже підтопталась...

Але дівчата одностайно підхопили:

— Чого ви боїтесь? Приймайте!

— Я не проти, — погодилась тітка. — Тільки... куди мені.

Руденчиха зайняла рядки недалеко від Гальки. Розпечена за дорогу докорами від колгоспниці за її ганебний вчинок, вона

мовчки жбурляла до купи викопані буряки. Але дівчата, особливо Галька з Манькою, не кидали підшипювати їй за роботою.

— Та відчепіться, хай вам!.. — вилаялась Руденчиха.

— А Карась, певно, радіє.

— Ще б не радіти! — пояснювала Манька. — Це ж козир для його.

Катря довго не обзивалась. Але, пригадавши Стюпку, свої внутрішні страждання і ту біль, яка їй допіру каменюкою лежить на серці, не стерпіла, собі слово прикинула:

— Воно так... Але ж мати... Дитини жаль...

— Ім що, — підхопила Руденчиха. — А Женька — кров моя! Життя.. Та не буде того! Сама ляжу в домовину, а йому загинути не дам! Не дам! І не говоріть! — І вона ще нервовіше хапала за широколисту зелену гичку, всім тілом натискувала на лопату, горіла від злости.

— Товаришко Руденко! Не псуйте, — помітивши що з Руденчихих рук летять перекраєні навпіл буряки, попередила Галька. — Погляньте скільки браку.

Але Руденчиха промовчала.

Ввечері, прибігши додому, вона кинула під повітку лопату, що її забула занести до колгоспного двору, обскребла на чоботях грязюку й зайшла до хати. В кімнаті, крім Євгена, який так само тільки но повернувся з оранки, не було нікого. Він одягнений сидів на лаві й переглядав невеличку книжечку — вирішення останнього пленуму ЦК комсомолу. Смугнастий, з перелицьованого драпу, з чотирма одвислими кишеньками піджак, а так само і жовтенький з придавленим до козирка верхом кашкет не пасували до його блакитно-широких і завжди веселих очей.

— Ти вже дома? — ступивши на поріг, промовила Руденчиха.

Євген згорнув книжку й поклав на підвіконня. А коли ж мати, скинувши хустку, зібралася іти до хатини, — озвався:

— Мамо!

— Чого тобі?

— Я хочу, щоб ви погодились на мою поїздку до шахти та визнали свій злочин.

— Знову за своє? Дякую синку! Дякую, що радиш за свою кров кланятись людям! — Але після цього вона гримнула: — Не буде цього. Щоб я більше не чула: — І, грюкнувши дверима, вийшла.

Руденко здригнув. Пригадавши попередні суперечки та благання з приводу цього і почувачи в цьому провину не лише матері, а й свою, як комсомольця, провину за те, що не зміг раніше переконати матері, Євгенові до безкраю ставало досадно. „Як же до Зарудя?.. Зарудеві як дивитися у вічі?“ — Здавалось, що він (коли б був певний, що це допоможе переконати матір і виправдати себе перед товаришами) готовий був ударитись об стіну головою.

— Мамо! — знову звернувся він, коли Руденчиха повернулась до хати.

— Відчепись! — махнула рукою. — Там ті допікають, а тут ще й ти!

— Мамо! — вигукнув Євген. Руки йому затрусились. — Я вимагаю задоволити моє прохання! Так колгоспники не роблять! Інакше я поставлю питання про виключення з колгоспу! І тоді...

— А-а — ти проти матері? Забув як на руках носила?

— За те дякую, а після того що ви наробили — не мати ви мені. Я комсомолец. А ваш вчинок — куркульський. Я йду від вас! Моя родина була, є й буде комсомол! Бувайте! — І він, вхопивши нервово з підвіконня книжку, вибіг на вулицю.

— Женьо!.. Женько!.. Сину мій!.. — впала Руденчиха на підлогу...

3

Зіна після того, що з нею трапилось в завулку, сьогодні лише вперше вийшла з хати. Її відсутність почувалась в осередку, як і в книгарні колбуду. Але причини відсутності були нікому невідомі. Це сталося тому, що жінки, які підвели її, напевне, зрозумівши, що вона згвалтована й не побажавши соромити, не рознесли цього на люди. Та її це менше за все турбувало, бо знала, що, крім сильного вдару в груди, голову та розшматування кохточки, нічого не трапилось. І останнє (як вона це пригадує) сталося лише через те, що вона рвонулась, потрапивши до міцних пазурів невідомого. Її непокоїло інше. „Хто б міг“ — не виходило з Зіниної голови запитання.

Йдучи до осередку, вона була вирішила розповісти про все секретареві. Але присутність комсомольців і двох позапартійних, яких вона вперше бачила, не дали можливості цього зробити. На запитання: — „Чому стільки днів не з'являлась“, відповіла:

— Часу не було. — І, довідавшись про всі новини, зібралась іти.

— Ти де?

— Зарудя провідаю. Треба поговорити, як же бути далі. Не чув: лежить?

— Так. Руденко хвалився, що дуже нездужає.

— До речі, — повернулась вона до столу. — Як ти думаєш: не нарочито Євген послав матір до Зарудя?

— Ти?.. Ти що? Розум втратила? — здивовано дивився секретар. — Він волосся на собі рве, злиться, нервує... А ти...

— Тоді ще не велика біда. Матиму нагоду — поговорю з ним. Бувай!

...Вулицею йшов Кирюха Карась. Помітивши, що услід за ним іде Зіна, зупинився. Старий, з овечого сукна піджак ледве прикривав довгу ситцеву сорочку, а покривлені чоботи швидше нагадували одяг наймита, ніж Кирюшин, який завжди козирав новим вбранням перед всіма іванівськими хлопцями.

— Здрастуй, Зіно! — першим привітався.

— Здоров! — принизивши погляд, відповіла Зіна, дивуючись з Карасевого нежданого привітання.

- Ти... туди йдеш?
- Куди це?
- А так... по вулиці?
- Як бачиш! А тобі що?
- Мені теж... туди. За компанію ходімо...

„Чи не компанйон“! — подумала Зіна, ледве стримавши сміх. Вона нарочито прискорила кроки, гадаючи, що Кирюха відстане. Але він і собі поспішав. Спершу йшли мовчки. Зіна, непомітно поглядаючи на Карася, нутрово посміхалась. Її супутник плував ногами, спотикався і, наче обсмоктуючи цукерку, перебирав губами. Щохвилини він збирався щось сказати, але не наважувався. Виходило якось так, що тільки Кирюха наважиться хоч плутано скласти запитання, як Зінини, наче неприступні гостряки, очі натикались на нього. Це сердило Кирюху. Нарешті, набравшись сили, він видавив:

— Зіно...

— Ну?

— Я хочу... — зам'явся, але зараз же виправився. — Хочу, щоб ти сказала про мене Зарудеві. До шахти, щоб прийняв. Я ж тепер сам...

— Ха ха-ха! Що ти сказав? Тебе, до шахти?

— Ну да... Я відмовляюся від батька. Робітником хочу бути.

— Чи не робітник з тебе! Тебе з села треба вирядити, щоб не перешкоджав. А він... Умниця — нічого сказати! А чи не пішов би ти... Знаєш, куди? Ха-ха-ха!.. Женько! — Гукнула вона, коли помітила що Руденко вийшов з завулку. — Чуеш, Женько! Зажди! Ха-ха-ха! — Не кидаючи сміятись, побігла вона до Євгена.

4

— Здря гориш, Женько! — сидючи в Зарудевій хаті, доводив Руденкові Крутько, коли Зіна розповіла що він залишив матір.

— Я й не горю... Я й не горю... — лепетав Євген. Ніби соромлячись Зарудя, він намагався уникнути зустрічі з його очима. — А додому не піду. Не хочу! Не мати вона мені! Щоб через неї... Не піду!

— І неправильно! Не по-комсомольськи, значить!

— Що ж, ти думаєш осередок тебе за це похвалить? — Вчепилася Зіна. — Аджеж мати твоя не з ворожого нам табору. А що піддалася на куркульську агітацію — сам винен, бо не зміг повернути на свій бік.

Зарудь ходив по хаті. Знявши з голови пов'язку, він почував, наче все навколо прояснилось. Але найменша необережність в русі давала себе знати. Отже, ходячи по хаті, Зарудь намагався так ступати ногами, щоб і трішечки не пошкодити ще хворі місця. Зупинившись проти Євгена, він довго стояв мовчки, наче шукаючи в Руденкові його самого, Женьку комсомольця-активіста.

— А що ж з того, коли ти підеш від матері? — нарешті, промовив Зарудь.

— А те, що я стану самостійною людиною.

— А до цього? До цього ким був?

Євген, не знайшовши відповіді, промовчав.

— Я вважаю, — продовжував Микола, — що ти, як комсомолец, мусиш повернутись додому. Треба переконати матір, вирвати з пазурів куркульства.

— І поіннятію навчити!

— Ах!.. — Перекривився Руденко. — Ви тільки те й знаєте. А коли вона й слухати не хоче!

— Неправильно! — Заперечив Прокіп. — Неправильно, говорю. В мене жінка теж кричить. Ще й кричить як. А я: накричалась говорю? Вже — каже. А тепер говорю дозволь поіннятію тебе вчити. Он як! — І він, послинивши газетний папір цигарки, додав: — Який ти чудний, Женько! Не можна ж без поіннятія! Соціалізму не збудуємо!

— Доки ти не доведеш матері, — присівши до столу казав Зарудь, — що тобі треба бути на шахті — я забороняю тобі їхати.

— Як?.. Мене відкидаєш?

— Так! Ну, годі про це. В мене є таке запитання: кому їхати до району?

Всі переглянулись. Максим Йосипович провів по Зіні й Крутькові очима, а зупинившись на Руденкові, промовив:

— Я пропоную Руденка.

Євген блиснув очима, але приголомшений Миколиною відповіддю, не поворухнувся. Здавалось, що він ніколи не був у такому пригніченому і скрутному стані як сьогодні.

— Як ти? — Перепитав Зарудь. — Згоден?

— Я? Я на все... Розумієш? На все... І до матері... І в район... Аби тільки... — Не говорив, а рвав з затиснутих досадою грудей, окремі слова Руденко. По його блідому схвильованому обличчі виступали краплини поту, а губи тіпались, ніби на морозі.

5

А другого дня, вийшовши на поле й помітивши відсутність Руденка та Прокопа Крутька, колгоспники зняли бучу, заговорили.

— Других ледарями називають, а самі на роботу не виходять!

— А-а... Он як!

— Ударники!. Ха-ха-ха!.. — Глузував Грицько Гойдай, який цієї п'ятиденки вийшов лише на останній день. — Ударники за чужою спиною! Ха-ха!

— А ти знаєш, чого не вийшли? Знаєш? — Натискував на нього Максим Йосипович.

— Знаєш, питаю?

— Не треба й знати!

— Не вийшли й...

— А я знаю! — Вигукнув Гойдай.

Всі затихли. Дивлячись на Грицька, кожен з них нетерпляче чекав пояснень. Гойдай ступив два кроки наперед. По цьому всі напливом похитнулись.

— Кажі! — вибухнуло колективне, допитливе, настирливе.

— Вони сміються, — розпочав Грицько. — Чув як говорили. Руденко хвалився, що на його вік вистачить дурнів. Своїми вухами... чув.

— Так?!

— Робити на них?! — пролунало рвучко, докірливо.

— Неправда! — вискочив Кость Чумак. — Не повірю цьому! Женька — комсомолец. Не скаже цього. Це наклеп! Не вірте! Куркульський післанець ти!

— А ти хто? Теж ударник? Ха-ха-ха!

— Не смієш глузувати! — каже Затока. — Вони до району в справі важливій поїхали, а ти... ти — справжній ледар!

...Мусій Антонович вийшов з Андрющенкової хати, визирнув у хвіртку й, почекавши доки пройде Руденчиха, швидко подався до Карася.

— Чув? — озираючись, питав він. — Руденко з Крутьком до району поїхали.

— Андрющенко знає про це? — перепитав Карась.

— Ходив до нього. Пішли до хати!

Андрющенко ж, поінформований Бабенком про Зарудеві наміри, та зрозумівши в цьому небезпеку, вже не міг спокійно обідати, а хутко, наче його хто виштовхав з хати, побіг до партосередку, щоб порадитись з Кригою.

На колгоспному дворі в цей час мазали жінки нову конюшню. Дві дівчини, кидаючи в стіну валки, наспівували пісню, а Чумачка, розгладжуючи їх, казала:

— А я оце вже з тиждень до самісінької півночі товчуся. То білизну, то одне, то друге. Все хочеться, як би краще.

— Кого це ви думаєте виряджати?

— Та Костика ж... До шахти їде.

— А кажуть, що Андрющенко не дозволив?

— Та... не дозволив вже. Але Костик каже, що то не вірно. Збори будуть скликати. А Руденчихин з Прокопом Крутьком до району з приводу цього поїхав...

„Чорт!“ — затрусився Андрющенко, коли, заходячи до приміщення, почув жіночу розмову.

6

Руденкова поїздка стільки стурбувала Кригу, що цієї ночі він ледве не до ранку перевертався з одного боку на другий. В його уяві малювалися твердої натури секретар райпарткому, Прокіп Крутько та до безкраю „знахабнілий“ у своїх обвинуваченнях на його адресу Руденко.

„Негідник!“ — вибаранчивши в стелю очі, ніби картковий будинок, складаючи з сволочків то Євгенову то Крутькову постаті,

думав Крига. „Все рівно, ні чорта не буде! Я доведу свою правоту. А в райпарткомі теж не дурні сидять. Так то й повірять їм!“

Але не проходило й десяти хвилин, як думки про це поновлювались, страшнішали. Руки й ноги починали терпнути, дерев'яніти. Тоді він, мацаючи руками коліна, шепотів:

— Невже я помилився? Помилився, що послухав Андрющенка?

Перед його очима поставав голова колгоспу. Наче придивляючись до всіх боків Андрющенка, він механічно підвівся, підпер голову. Так сидів, доки задримав.

А ранком же встав з глибоким переконанням, що вирішення управи від початку й до кінця вірні, а Зарудь розпочав каламутити виключно тому, що дивиться на це „вузько“, „однобічно“, враховуючи тільки свої інтереси. Він же, Крига, дбає за добробут колгоспу й нікому ніколи не дозволить, коштом знищення цього добробуту, вносити хоч будь-яку дезорганізацію.

Нашвидкоруч перекусивши, що поставила дружина, він хутко вискочив з двору і попрямував до колгоспу.

Зарудь, радіючи з того, що голова йому майже зовсім перестала боліти і що сьогодні він може вийти з хати, схопився рано. Ще тільки сходились колгоспники їхати на поле, як він вже був на колгоспному дворіщі.

— А-а... Микола Петрович!—привітно зустріли колгоспники.— Здрастуй!

— Як здоров'я? Поправляється?

— Як бачите! А у вас як?

— Роботу кінчаємо!

— Буряків залишилось на півдекади, а оранку, може б, і раніше закінчили, — хвалився один, — трактор наш зіпсувався.

— І не полагодили?

— Вже! У нас такий тракторист, що... Відразу полагодиць!

Руденчиха, помітивши Зарудя, обійшла навколо і стала за повіткою.

— А ми, знаєш, — продовжував старий колгоспник, — хотіли на зборах про Руденчиху поставити питання.

— І щож?

— Андрющенко, голова наш, не дозволив. Каже — часу немає на дрібниці.

Поруч Зарудя стояв сивобородий дядько. Слухаючи розмову товаришів, він весь час мовчав. Коли ж колгоспники заговорили про Андрющенка, — дядько підступив ближче.

— Можна мені? Сказати можна? — І не чекаючи Зарудевої згоди, продовжував: — як воно ото так? Говорили, що в колгоспі ми господарі. А виходить... виходить, що й слова сказати не можна. Куди воно годиться! Жінка його не працює? Ні! Всі скажуть. А він раніше за всіх на неї пайку забрав. Хіба це порядки! А хоч би й так: всі проти Сологуба, бо він куркуль. А Андрющенко... прийняв. А сказати не можна!

— Скажи, то й лиха не обберешся, — підтримала решта.

— Так ви на збори. На збори приходьте. Завтра, абож по-завтра. Там про все й поговоримо, — запрошував Зарудь. А помітивши, що до двору зайшов Крига, пішов назустріч.

— Ну як? — Запитав він. — Не передумав?

— Краще б ти помізував своєю, — показав він на голову, — спершу ніж здімати бучу. — І, не зупиняючись, пішов до приміщення.

„Так?“ — промайнуло в Зарудевій голові.

— Ну що ж. Побачимо, хто краще розуміє!

А по обіді, повертаючись з сільради, Зарудь зустрівся з Зиною Барвінок.

— Де ти ходиш? — питала вона. — Понад годину шукаю тебе. Додому ходила — нема! Руденко та Крутько повернулись. З представником. Казали, щоб ти хутчіше йшов.

7

— Заварилась каша, заварилась..., — наче побитий, сідаючи на стілець, мимрив про себе Крига. — Комісії, підкомісії..., На якого... все це потрібне. Сволоч Зарудь. А райпартком?.. Кращого не могли вислати. Туницю знайшли...

І вже сидючи в кімнаті на самоті, він був розпочав писати доповідну записку секретареві райпарткому про те, що він, Крига, політичний керівник і член колгоспного „трикутника“, вважає N-ого представника за недосить обізнаного в справах колгоспу і що N-ий представник, на його „глибоко“ переконану думку, не зможе забезпечити правильної лінії райпарткому. Але в цей час до його кімнати ввалилась утворена з колгоспників комісія.

— До ваших послуг, — буркнув він і механічно, сам не помічаючи цього, зім'яв написане. — Я до ваших послуг.

— Нам треба перевірити склад артілі, роботу управи, облік трудоодиниць і взагалі обізнатись зі станом колгоспу, — заявив голова комісії Євген Руденко. — Але Андрющенко відтягує. Чому — невідомо!

— А, чорт!.. — Вилаявся Крига. — Андрющенко! Чуєш, Андрющенко! Зайди сюди!

Євген тим часом говорив про роботу комісії, поставивши тверду вимогу: „створити відповідні умови роботи“. Коли ж Крига, не зважаючи на Андрющенкову позапартійність, крикнув: „негайно забезпеч роботу“, а Андрющенко, зробивши яхидний вираз обличчя, попрохав зайти до бухгалтерії, Руденко попередив, що комісія вимагає давати всі матеріяли, які стосуються стану колгоспу.

— Там все... Все там, — намагаючись якнайшвидше відкараскатись від непроханих гостей, промовив Крига. Та не встиг Євген причинити дверей, як він гукнув:

— Руденко!

— Я слухаю! — Озвався Руденко.

— Де зараз представник райпарткому?

— Здається, в Зарудя. Списки переглядають.

Ця відповідь ще більше роздратовала Кригу. „Видно, що за представник!“ — думав він. „Не встиг приїхати, як швидше туди... до нього“. — І саме в цю хвилину в голові промайнула думка, що в накресленому ним та Андрющенком списку відхідників перше стоїть прізвище Кузьки Садька, якого вже взагалі немає в Іванівці; йому робилось до безкраю досадно на себе, а ще більше лютував на Андрющенка, який знав, про це, і не сказав.

„Хіба сходити? Сходити спростувати?“ — наче блудили думки. І з ними він покинув кімнату, пройшов двором, вийшовши на вулицю.

Микола Зарудь, Крутько та представник райпарткому сиділи біля столу й, глузуючи з затвердженого управою списку, перекидалися приватними словами.

— Ви давно працюєте на шахті? — питає представник.

— Вже п'ятий рік, — відповідає Зарудь.

— Да-а-а... Тепер на шахті — життя! А раніше...

— Ви, напевне, теж працювали?

— Доводилось! Тільки ще до революції. В Горлівці. Може знаєте „Марію“?

— Та це ж недалеко від нашої! — з завзяттям випалив Зарудь, змірявши поглядом представника. Біля нього сидів старий шахтар. Поморщене обличчя та з густою сивою бородою, здавалось, неприродно робили його старим, збільшивши кількість років до шестидесяти, замість справжніх сорока п'яти. Але в кожному його русі почувалась бадьорість, яка часами доходила до дитячої наївності. Дивлячись на нього, в Зарудевій уяві один по одному малювались постаті старих знайомих йому шахтарів, тих шахтарів, що бачили „ласку“, шахтовласника та вірного служачи — штайгера. Він навмисне пробував уявляти його в шахтарському спецодезії, там у колективі робітників. І роблячи це, Зарудь ледве міг відокремити представника від загального колективу робітників.

— Як же це ви кинули шахту?

— Революція взяла мене, — відповів представник. — На фронт пішов, а по закінченні на керівну роботу партія послала.

— І багато працювали?

— З малих років. Спершу породу вибирав, на відкаті працював. Потім лямповим, плитовим і так аж до вибоїв. Батьки мої теж — родились і померли шахтарями.

— Ви ото, значиться, говорите, — озвався Прокіп, — що вас революція забрала з шахти? А мене на шахту водила, бо я, значиться, вісім разів на Горлівку фронтом ішов проти Денікіна. Революцію боронив! І шахту, значиться. А коли я боронив її, на фронті страждав — соромно мені, значиться, коли там прорив. Піду! Як на фронт, піду!

В двері постукотіло: один раз, другий. Потім забрязчала зашпінка.

— Заходь! Хто там? — Відгукнувся Зарудь.

Двері відчинились.

— Можна? — Почулось запитання. То був секретар осередку Крига.

8

— Там як наїхало, як наїхало - о-о, — згуртувавши осторонь кооперативної крамниці купу жінок, хвалилась Бабенчиха. — Чутка іде, що до останку заберуть хліб, бо всі відмовились їхати до шахти! А заберуть, — провела навколо себе очима, — лихо примусить поїхати. А там же... Ой матінко!

— Як же це? — Розбігались жінкам очі. — Що ж тоді?

Бабенчиха з помітною штучністю зідхала, клала хрест на груди та, наче тоді, як вона, йдучи до сільради прохати помилування, натерла цибулиною очі, видавлювала сльози, торочила в жіночі вуха.

З балцанкою в руках до них підійшла Руденчиха. Вона ще здаля помітила, що Бабенчиха щось непевне говорить, бо часто озирається. Але до діла не розуміла, в чому річ, і тому, підійшовши, запитала:

— Про що ви тут?... Говорите про що?

— Ой, кумо. Напасть на наш колгосп, — озвалась одна жінка. Та ще й напасть яка! Каже, що приїхали хліб до цурки забирати!

— Ах ти ж, ябедниця куркульська! — вдарила об поли руками Руденчиха. — Мені наговорила, що дітей на загибель ведуть, а це знову! Та я тебе... — замахнулась вона. — Так ось цією балцанкою і хлибисну! Чи бачив! — Порадниця! Навмисне плещеш? Приїхали тому, що куркулі до нас пролізли і гнуть на свою ногу.

— Святъ... святъ...

— Не розпинайся богом, а йди мені звідци! Іди, кажу тобі!

— І що за люд... Що за люд, — відходячи лепетала Бабенчиха.

... А комісія все ще працювала. Не зважаючи на різні перешкоди, що їх всілякими засобами чинив Андрющенко, — то він рахунки занесе з собою, то рахівника, який повинен давати відомості, нарочито десь пошле, — робота швидко посувалась вперед, наближаючись до кінця.

Андрющенко ж злився, нервував. Ще минулої ночі вийшов на город, пригнувся злодієм і попрямував до Карасевого току.

А другого дня Карась, побачивши, що вулицею іде Грицько Гойдай, постояв біля фіртки, доки той порівнявся.

— Здравія желаю! З празником! — привітався Грицько.

— Празник? Хе-хе-хе!.. Будеш не ївши цілий рік празнувати! Може чув? З району понаїздили. Кажуть, як хто хоч один день не вийшов на роботу, так і не одержить хліба. Ото празник! Хе-хе-хе! Люди!.. Дожились! — І, плюнувши, причинив фіртку.

Гойдай залишився біля двору, віби обплюваний. Руки тиснулись у кулаки. Він готовий був кулею летіти до управи колгоспу й зігнати злість.

— Сво... лочі!... — вирвалось з грудей.

Руденко, щоб не затримати засідання осередку, поспішаючи, зводив „актив“ з „пасивом“. Здивувавшись нервовому грюканню дверей, а потім, помітивши але Грицькове обличчя, запитав:

— Що вам, товаришу Гойдає?

— Хліба мені! — вдарив себе в груди Гойдай. — Мені хліба! Дітям моїм... А ви... знаю! Дурите! Коли не всі дні робив, то й хліба нема! А їсти? Їсти ж що?

Присутні переглянулись. Але ніхто не зрозумів, в чому справа.

— Вам ніхто не винен, — відповів Євген. — Мало робили — мало й одержите. Товаришу, Миколку! Кінчайте роботу, а я іду на засідання бюро. Тільки не гайте часу, щоб не затримати збори. Люди ж з роботи.

— Добре! — Промовив Миколку. Але по тому, як він зам'явся, Руденко помітив, що він хоче щось сказати.

— Що ви хотіли?

— Я безпартійний і не можу... На засіданні не можу... Так скажи від мене слово... від всіх скажи, що йон сучий син, Андрющенко, з куркулями знається.

— Про все буду говорити.

— Женько! — Гукнула мати. — Та хоч би ж поїсти зайшов.

— Ще встигну! Кінчати треба, — відповів Євген, і хутко зайшов до осередку, де вже чекали на нього: бюро, Зарудь і представник райпарткому.

9

Збори Іванівського колгоспу розпочалися з півгодини тому, а саме о півнашосту. Робота Прокопа Крутька не загинула марно. Сьогодні він цілих півдня їздив верхи на відгодованому сірому жеребцеві, сповіщаючи:

— Як тільки сонце, так, — показував він рукою на обрій, — так, значиться й на збори, обов'язково! Та глядіть, — попереджував, — не запізнуйтеся. Справа, значиться, важлива. Про шахту.

І колгоспники виконали його наказу. Не встигло сонце, усміхнувшись розкиданим по узгір'ю хатам, плавко, наче від перевтоми, сісти на землю, як трактором і кіньми приїхали орачі, захопивши з собою старішу частину копальниць. Пізніше — решта: дівчата та молодіці привалили. І вже коли Андрющенко оголосив „збори вважаю відкритими“, людей було багато.

Велике, ще не зовсім добудоване приміщення, де за проектом „власного інженера“ — Максима Йосиповича Затоки передбачено, крім кімнат для контори управи колгоспу, ще й клубну залу, читальню з бібліотекою та ясла, — переповнилось швидко.

Спочатку колгоспники за відсутністю стільців (в приміщенні замість підлоги були одні лише балки, з яких великими плямами сучків виступала живиця) вештались, купчились біля того, хто діставав тютюн, і палили, від чого з вікон, наче з димарів, ішов дим.

Тепер же кожен стояв нерухомо і, прислухаючись до найменшої деталі, слухав Руденкове повідомлення про наслідки перевірки комісії.

— Ми не обмежились тільки членами комісії — заявив Євген, — а притягли до роботи понад п'ятьдесят колгоспників і головним чином колгоспниць. І ось що ми маємо...

В залі ще більше напруження. Крига, нахиливши голову, кусає собі губи. Лупає очима Андрющенко.

— ... Голова колгоспу без відому управи брав собі хліб, масло і минулого місяця сто п'ятьдесят карбованців грошей. Трудодиниці записувалось до трудкнижок лише після Андрющенкового перегляду. В наслідок цього: той, хто менше працював і навіть зовсім не виходив на роботу (наприклад, його дружина), але близькі Андрющенкові, мають більше трудодиниць, ніж найкращий ударник. Ударників не премійовано, а в книзі значиться, що видано. Кому — невідомо.

— А-а-а-а!... — вирвалось з вуст присутніх.

— ... Боротьби з ледарями не велося, а навпаки: є така група людей, що рідко коли виходять на роботу, а з „милости“ Андрющенка користуються працею ударників. Коли ж повстало питання про те, що кращих колгоспників до шахти відрядити, голова підсунув список ледарів, аби зірвати цим міроприємство, бо воно заставляє Андрющенка висилати на роботу всіх підлабузників. Фактично ж є зайва сила, яку не лише можна, а треба було б відрядити до соціалістичної промисловости. Цього не зроблено. Скажіть, хто з вас знав про цей папірець, — показав Євген, — про умову на плянове постачання робеили? Ніхто! А вона є! Тільки дуже далеко захована була.

— Оportunізм! — вигукнула Зіна.

— Оportunізм кажеш? — вхопився Крутько. — Ні-і... тут я, значиться, з тобою не согласний!

— І правильно робите, товаришу Крутько, — продовжував Євген, опортуніст ось, — показав він на Кригу, — бо недобачав, був на прив'язі у куркулів, потурав підкуркульникові Андрющенкові. А це... це вже не те. Тут куркульська робота. В прямому розумінні куркульська.

— Неправда!

— А триста п'ятьдесят пудів хліба, що ти його заховав і який комісія знайшла — це правда? — вигукнув Євген.

— А-а-а... — пролунало знову.

— Триста п'ятьдесят!

— Мошенник! Гнати таких!

— Нашим потом хоче наживатись!

— Ти й мої трудодиниці загарбав! А казав... Ех!

— Жінці, собача душа, приписав!

— Нащо ховав хліб? Нащо? — лунали вигуки, Вони притискували Андрющенка, який почував, що з кожною хвилиною зменшується йому повітря дихати, густішає атмосфера, а все, що

навколо, перевертається, крутиться й підстрибує салдати́ками. Він пробував підвестись, щоб заспокоїти схвильовану масу. Але це йому не вдавалось. Тоді замість цього з його вуст вирвалось:

— Брехня все!

— Арештувати його.

— А-а-а! підхоплювали присутні. — Ще й відмовляєшся?!

— До міліції!

— Слова прошу! — вигукнуло з середини.

Крутько, який головував зборами, помітивши звідки гукало, запитав:

— Що ви хотіли, товаришко Руденко?

— Слова мені!

Євген стрепенувся. „Чого вона?“ І тілом пробігла комашня.

— Товариші! — звернулась Руденчиха. — Я скажу... скажу... — запнула вона. — Скажу, що Андрющенко з куркулями знається... Сама бачила як від... нього Карась виходив. А Карась... куркуль. Він і мені наговорив, щоб я... щоб я..., — і вона, затуливши фар-
тухом очі, почала плакати. Наговорив, щоб я Женьку не пускала... А я нерозумна... Пробачте мені товариші... Женю! Прости Я ж думала краще... А він... Першою піду проти нього клятого...

10

Обговорення набрало таких розмірів, що закінчилось ледве о пів на одинадцятій ночі. Зарудь та представник райпарткому виступали останні. Зумівши чудово налагодити справу, збори правильно викривали куркульське обличчя Андрющенка, — вони дали повну ініціативу місцевим товаришам, а самі лише зрідка допомагали Крутькові керувати зборами. Крига двічі брав собі слово. Першу свою промову він побудував виключно на матеріалі, який на його думку, зменшував провину партійного керівництва. Але виступи Зарудя та представника, які довели опортуністичну „політику“ партійного проводу в колгоспі, примусили виступити знову, визнавши свою сліпоту й близькозорість.

— Я вірив Андрющенкові, — заявив Крига, — а він на два фронти: зі мною й Карасем та Бабенком.

— Годі!

— У міліції будеш виправдовуватись!

— Га-га-га! — спалахнув сміх.

— Тихо, товариші! — запрошував до порядку Прокіп. — Я скажу, значить, коротко, — забрав він собі слово. — Хто такий наш голова? Агент, значиться, куркульський!...

— Я ніколи не був куркулем! — вигукнув Андрющенко. — Я протестую! Протестую!

— Від цього колгоспові не легше і не краще. Кінчаймо, товариші! Я пропоную затвердити висновки комісії та коротеньку резолюцію з приводу Андрющенка. Слово для зачитання має Руденко Євген. Давай, Женю!

Всі затихли, наче затаївши подих. Сотні світлих очей впились у Євгена, який дїставши бльокнота, мов нарочито, відтягував.

— Читай... швидше! — Нетерпляче вибухнуло. — Не тягни!

— Про висновки обстеження я говорив у доповіді, — розпочав Руденко. — А тому я буду читати тільки те, що стосується Андрющенка та бригади відхідників. Крім того, нам треба буде прийняти пункт про перевірку наших лав.

— Читай! Голосніше тільки!

Євген, відкашлявшись, провів збори очима, розпочав читати.

„... Зваживши на все вищезазначене і те, що Андрющенко використовував положення голови колгоспу в своїх особистих інтересах і що він, загубивши обличчя незаможника, став відвертим куркульським агентом, і що він, Андрющенко не може бути далі керівником, і що в лавах колгоспу йому не місце, — виключити зазначеного громадянина, а тому, що він розтринькав багато майна, — справу на нього передати до суду...“

— До ДПУ! Нехай вони з ним!

— Опрос можна?

— Заждіть, нехай закінчить. — Озався Крутько.

— Так до цього ж! — Настирливо домагався Мамоха. — Дозволь... — І він, не дождавшись згоди голови зборів, казав: — пропозицію маю, а ти... Карася й Бабенка купи. До Дену! Разом з Андрющенком!

— Правильно!

— Пиши Руденко!

— Ліквіднуть їх... гадів!

— Пиши: „Ми громадяни — колгоспники, просимо правительство ліквідувати іванівських куркулів — Карася та Бабенка, бо вони — вороги наші. Пиши, Женько!

Заперечень нема? — Перепитав Крутько. — Хто „за“?

Дві сотні рук — непереможних багнетів — підтримали Мамоху.

„... Збори одностайно відмічають, — продовжував Руденко, — що вугільна соціалістична промисловість потребує працездатних ударних кадрів, а тому, ми, іванівські колгоспники, беремо на себе зобов'язання разом з шахтою готувати кадри. Ми виділяємо бригаду з кращих колгоспників і посилаємо їх на вугільний пролив. Збори вимагають, аби керівники шахти створили всі умови для роботи бригади. З свого боку, ми зобов'язуємо бригаду побільшовицькому боротись за радянське вугілля, боротись за соціалізм.

До складу бригади виділяється таких товаришів: Руденко, Барвінок, Чумак, Гилка, Косий, Свириденко, Холош, Бондарчук, Говорун, Крутько, Швець, Мамоха, Скляр, Казачок, Дмитренко, Богомаз. Недоторка, Кузьменко, Головатий та Манченко, — закінчив Євген.

— Е-е-е... дозвольте! підвів руку Максим Йосипович. — Як же це?... А мене?.. Я ж перший дав згоду... Що ж це?.. Мене відкидаєте? Женько!.. Товариші! — І здивовано, і розгублено, і просто

не знаходячи відповіді, щоб пояснити причини викреслення зі списку, казав Затока. Червоніючи, він механічно зняв з голови кашкета і проліз до столу.

— Товариші! Знову звернувся. — Прошу... Я прошу й мене записати.

— Правильно! Підтримали з гущі. — Найкращого вдарника й... Пиши!

Руденко поглянув на Зарудя і представника райпарткому. Почувалось, що в нього була якась таємниця. І це передчуття ще гірше непокоїло Максима Йосиповича.

— Кажіть ви, товаришу, — звернувся Євген до представника.

Обличчя старого шахтаря молодече заплomenіло.

— Товаришу, Затоко, — трохи помовчавши казав він, — цілком євідомо не вписали. Гадаю, що цю думку підтримають і збори.

— Яка ж вона? — Брала нетерплячка Затоку.

— Осередок рекомендує вас до складу управи.

— Вірно! Головою будеш!

— Оце і розумію, голова! — заявив хтось піднесено.

— Голосуй! Голосуй! — лунало зі всіх кінців. А коли ж Максим Йосипович, відкривши рота, зібрався було прохатись знову, — вибухнули гучні й невинні оплески, які й на хвилину не втихали аж до того часу, коли Затока, наче на ознаку своєї згоди залишитись головою, надів кашкета.

— Товаришу, Криго! Завтра ідьте до райпарткому, — повідомив представник, коли розходилися збори.

11

Ранком, коли ще всі іванівці спали, за село вийшов Кирюха Карась. Зупинився біля вітряків, сердито поглянув назад і потім швидко пішов степом до Широкого шляху. А слідом за ним блискавкою пролетіла звістка:

— Хтось цієї ночі трактор зіпсував!

— Негідники!

— Гадають, що цим колгоспа дезорганізують! — обурювались колгоспники. — Не діждетесь!

— Товариші відхідники! Збирайтесь — Каже Зарудь. — Завтра ідемо до станції!

— Я вже! Хоч зараз! — відповів Швець.

— І я, і я, — почувись голоси.

А решта заклопотано готувались. Прокіп Крутько латав робочі чоботи, пришивав до штанів наколінники з старої халяви. Матері комсомольців прасували білизну, ранді шили, пекли горішки й бігали одна до одної порадитись, які саме класти речі.

— Ви не дуже турбуйтеся казала Руденчиха. — Там все дадуть.

— Та я теж так думаю, — погодилась Гильчиха.

— А я скажу так: що візьмеш, то воно не зайве, — радила Мамониха.

— Ну, а я не буду багато!

Євген, зібравши поміж товаришів членські комсомольські квитки, вже встиг верхи з'їздити до райкому, щоб знятись з обліку. Зарудь же упаковував решту речей.

І вже по обіді другого дня колгоспне дворище захрясло чоловіками, жінками, молоддю та дітьми. Колгосп виряджав своїх кращих ударників до соціалістичної шахти.

Червоний прапор, що його міцно тримав Костя Чумак, поєднував усіх, пісня, наповнивши дворище, підносилась догори й здавалось, ще більше бадьорила комсомольців.

— Рушай, значиться! — Гукав Крутько. — Пішли!

— Поїхали!

— Поїхали!

— Женю! — Підійшла до Руденка мати. — Ти ж там дивись: як тільки погано... так і...

— А вугілля хто ж даватиме, коли всі повернемось? Прощайте, мамо!

— Щасливої дороги! — лунали голоси.

Максим Йосипович мовчазно підійшов до Зарудя.

— А як же я? Коли до шахти поїду?

— Не турбуйтеся! Як тільки налагодите роботу в колгоспі, підготуйте собі гарного заступника, — так і поїдете. Розпочинайте керувати. Всього вам! До найближчого побачення! — І Зарудь міцно стиснув Заточину руку.

Максим Йосипович з задоволеною посмішкою хотів був щось сказати, але загальні вигуки й побажання підхопили його до гурту й він разом зі всіма гукав:

— Привітання! Шахтарям привітання передайте!

— Скажіть, що ми разом з ними будемо соціалізм!

Катря довго чогось вагалась. Витягала приготованого Стьопці листа; потім знову ховала. Нарешті, наче урочисто, кинула його за кофточку й, блиснувши радісно очима, звернулась:

— Женько! Зажди!.. Скажу. Женю!